

Hurşid Devran'ın "Emir Timur'un Oğlunun Ölümü Hakkında Rivayet" Adlı Hikâyesinin Üslup Açısından İncelenmesi

*Analysis of Hurshid Devran's Story "Emir Timur'un
Oğlunun Ölümü Hakkında Rivayet" from point of its Style*

Fatma AÇIK*

ÖZET

Altmışlı-seksenli yıllar Özbek edebiyatının gelişimine özgü önemli bir nokta "geçmiş"tir. Adil Yakubov, Pirimkul Kadırov, Askad Muhtar, Ötkir Haşimov gibi yazarlar tarihî olaylar ve şahsiyetler hakkında yazma eğilimine kapıldılar. Bunun sonucu olarak Türk tarihinde önemli rol oynamış isimlerle ilgili birçok roman, şiir ve hikâye yazıldı. Bunlar arasında Şeyhzade'nin "Mirza Uluğbek"; Yakupov'un "Uluğbek Hazinesi", Kadırov'un "Yılduzlı Tünler", "Babür"; Mirmuhsin'in "Me'mar", "Timurmelik"; Muhtar'ın "Buhara'nın Cinköçeleri"; Tohtabaev'in "Kasaskarning Altın Başı", Aybek'in, "Nevai", Kariev'in "İbni Sina", Mirsaidov'un "Timur Melik" ve "Turan Melikesi" ilk akla gelen eserlerdir.

Bağunuszluk sonrasında tarihe yeni bir gözle bakma ve yazma süreci içerisinde Emir Timur önemli bir yer tutmaktadır. Pirimkul Kadırov, Börıbay Ahmedov, Abdurauf Fıtrat, Abdulla Aripov, Töre Mirza, Şerali Jorayev, Hurşid Devran ve Naim Gayıbov'un eserlerinde Emir Timur tema olarak ele alınmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Emir Timur, hikâye, üslup

ABSTRACT

Years of 60 and 80 are important times in the development of Uzbek literature. The important subject in the literature of that time is "history". The expert on literature such as, Adil Yakubov, Pirimkul Kadırov, Askad Muhtar, and Ötkir Haşimov examined historical facts and historical heroes and tried to write about them. In the Uzbek literature, so many novels, poem and stories were written about the people who had special role in Turkish History. For example, "Mirza Uluğbek" by Şeyhzade; "Uluğbek Hazinesi" by Yakupov, "Yılduzlı Tünler" and "Babür" by Kadırov; "Me'mar" and "Temirmelik" by Mirmuhsin; "Buhara'nın Cinköçeleri" by Muhtar; "Kasaskarning Altın Başı" by Tohtabaev; "Nevai" by Aybek; "İbni Sina" by Kariev, "Temur Melik" and "Turan Melikesi" by Mirsaidov were about historical stories and

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Türk Dili Bölümü

people.

After independence of had a different view to the history. During this process, Emir Timur was very important. He was subject of lots of poem, stories and novel of Uzbek literature. We can give some examples : Pirinkul Kadirov, Böribay Ahmedov Fitrat, Abdulla Aripov, Töre Mirza, Şerali Jorayev, Hurşid Devran, Naim Gayibov.

•

KEY WORDS

Emir Timur, story, style

Özbek Edebiyatı'nda Emir Timur: Daha önceleri destanların bir devamı gibi, tarihin şanlı sayfalarının ve yiğitlerinin anlatıldığı popüler tarih hikâye, roman yazarlığı gazete ve edebi dergilerdeki tefrikalarla devam etmiş ve çok sayıda eser ortaya çıkmıştır. Özbek edebiyatında Türk tarihinde önemli rol oynamış isimlerle ilgili kaleme alınmış roman, şiir ve hikâyelerden bazıları şunlardır: Maksud Şeyhzade'nin "Mirza Uluğbek"; Adil Yakupov'un "Er Başiga İş Tüşse" (İbni Sina), "Uluğbek Hazinesi" ve "Köhne Dünya" (Birûnî ve İbni Sina), Pirimkul Kadirov'un "Yılduzlı Tünler", "Babür"; Aksad Muhtar'ın "Buhara'nın Cinköçeleri" (Buhara'nın Küçük Sokakları); H. Tohtabaev'in "Kasaskarnın Altın Başı", Aybek'in, "Nevai", Maksud Kariev'in "İbni Sina", Mirmuhsin Mirsaidov'un "Me'mar", "Timur Melik" ve "Turan Melikesi" adlı romanlarında, Uygun ve İzzet Sultan'ın "Alişer Nevai", Hamid Alimcan'ın "Mukanna", Maksud Şeyhzade'nin "Celaleddin Mengüberdi" piyeslerinde, Mirkerim Asım'ın "Astrabad", "Alişer Nevayi ve Dervişali", Nevai'nin Hisletleri", Uluğbek ve Nevai", "Ceyhun Üstinde Bulutlar" (Biruni), "İbni Sina Kıssası" adlı hikâyelerinde tarihî şahsiyetler ve konular işlenmiştir.

Bağımsızlık sonrasında Özbekistan'ın siyasi ve sosyal hayatında yaşanan değişimlerin yanında tarihe yeni bir gözle bakma ve yazma süreci başlatılmıştır. Bu süreç içerisinde Emir Timur önemli bir yer tutmaktadır. Özbeklerin atası olarak cadde ve sokaklara, okullara adı verilen, heykelleri dikilen Emir Timur, Özbek edebiyatında şiir, hikâye ve romanlara da konu olmuştur. Pirimkul Kadirov'un "Emir Timur Siması", Börıbay Ahmedov'un "Emir Timur" romanı, Abdulrauf Fitrat'ın "Timur Saganası" adlı tiyatro eseri, Abdulla Aripov'un "Sahipkıran" manzum draması, Töre Mirza'nın "Sahipkıran Timur" destanı; Şerali Jorayev'in "Sahipkıran" şiiri, Hurşid Devran'ın "Sahipkıran Emir Timur", "Sohibqiron Nabirasi "Emir Timur'un Oğlunun Ölümü Hakkında Rivayet", hikâyeleri ve "Timurname" videofilmi, Naim Gayibov'un "Emir Timur Devri Maneviyatı", Salahiddin Taşkendi'nin "Timurname" adlı incelemeleri bunlar arasında sayılabilir.

Hurşid Devran, doksanlı yıllardan itibaren tarihi şahsiyetleri ve yaptıklarını anlatan eserler kaleme almıştır. Bunlar arasında; Sahipkıran Emir Timur, Bibihanım Kıssası ya da Tügemegen Destan (1990), Semerkant Hayali (1989), Sahipkıran Nebiresi (1995), Şehitler Şahı ya da Şeyh Kübra Tüşleri (1998) yer alır. Semerkant'ta Emir Timur'un 660., Uluğbey'in 600. yılı ve Buhara ve Hive'nin

2500. yılı münasebetiyle 21 bölümden ibaret “Temurnoma” videofilmi ve ‘Buhara-yı Şerif (2 bölüm) filminin senerastlığını yaptı.

Bu makalede Hurşid Devran’ın “Emir Timur’un Oğlunun Ölümü Hakkında Rivayet” adlı eseri tahlil edilmiştir.

Metnin İncelenmesi

a) Konu: Bağımsızlık sonrası Özbek edebiyatı bazı temalar etrafında dönmektedir. Bu temaların başında tarihi olaylar ve şahsiyetler yer alır. Yeni Özbek Edebiyatı’nın oluşum aşamasında yazılmaya başlanan Ekim Devrimi ile yasaklanan ve II. Dünya Savaşı döneminde izin verilen tarih ve tarihi şahsiyetler, savaş sonrası yeniden yasaklanmıştır. Bağımsızlığın ilanıyla özellikle Timuriler Dönemi ve Emir Timur hakkında yazılan hikâyelerden biri olan “Emir Timur’un Oğlunun Ölümü Hakkında Rivayet”in konusu kısaca şöyledir:

Konusu gerçek hayattan alınmış hikâye, Emir Timur’un Hindistan’ı alma isteğini beyleriyle müzakere ettiği sahne ile başlar. Sefer kararının ardından yola çıkan Emir Timur ve askerleri öncelikle sık sık ayaklanarak sorun çıkaran Afgan kabilelerini kendilerine tabi kılma zorunluluğunu doğurur. Afgan kabilelerinin elinde bulunan ve alınması çok zor olan kaleyi içerden birinin yardımı ile Timur ve askerleri fetheder. Kaleye yerleşen Timur öncelikle komutanına ve halkına ihanet eden kişiyi ve kale kumandanını idam ettirir. Bir müddet sonra, kaleye oğlu Şahruh’u ve bir grup askeri bırakarak yola devam kararı alınır. Hindistan yolunda ilerlemeye devam eden Timur, kaleden gelen habercinin sözleri üzerine geri döner. Şiddetli bir çarpışmanın ardından kale yeniden zapt edilir. Ama Timur, tüm aramalara rağmen oğlunun ölüsünü de dirisini de bulamaz. Hikâye, Timur’un kaleyi yerle bir etme emrinin yerine getirilmesiyle son bulur.

b) Hikâyenin Tematik Yapısı: “Emir Timur’un Oğlunun Ölümü Hakkında Rivayet” hikâyesi, toplam 196 paragraf, 7910 kelime ve yirmi sayfadan oluşmaktadır. Metnin dil özellikleri üzerinde burada durulmayacaktır. Hikâyede olaylar genel olarak yazarın ağzından anlatılmış bazen de kahramanlar karşılıklı diyalog içine sokularak verilmiştir.

“Kışla ile baharın savaşı- gecelerin birinde ben size Emir Timur hakkında söylenen efsanelerden birini aktarmak için kalemi elime aldım. Bu efsaneyi anlatanlar ona ne ad verdi bilmiyorum, ben ona “Emir Timur’un Oğlunun Ölümü Hakkında Rivayet” adını verdim.” (Devran: s.1) cümleleriyle yazar, hikâyesini kendi dilinden anlatmaya başlamıştır. Hurşid Devran Afganistanlı öğrenciler arasında anlatıla gelen bir

efsaneden yola çıkarak bu hikâyeyi kaleme almasından dolayı halk hikâye anlatı geleneği tarzında bir üslup kullanmıştır.

Aynı gelenek kaynaklı okuyucuya bilgi vermek gayesi ile; “Efsaneyi anlatmadan önce, iki konu hakkında az da olsa durmam lazım. Öncelikle “efsane ne demek?”, sorusuna cevap vermem gerek.” (Devran: s.1) diyerek “efsane” kelimesinin anlamını Özbekçenin İzahlı Lügati’nden alıntılar yaparak aktarmış, ayrıca İngiliz yazar Chesterton ve Nikolay Berdyayev’in fikirleri ile “tarihin efsaneden ibaret” olduğu tezini güçlendirmiştir.

Yazar hikâyenin başında ikinci bir meseleye açıklık getirme ihtiyacı ile Timur ve onun dört oğlunun doğum, ölüm tarihlerini vermekte; “Tarihi kaynaklara göre, Emir Timur’un dört oğlu vardır. Adları: Cihangir Mirza (1356-1376), Ömerşah Mirza (1356-1394), Miranşah Mirza (1367-1408) ve Şahruh Mirza (1377-1447). Şu da bir gerçek ki Büyük Emir Timur yaşadığı dönemde, onun oğullarından yalnız Ömerşah Mirza 1394 kışında Şam savaşı sırasında, Harmatu Kalesi önünde dar bir derede okla vurulup öldüğü hakkında tarihi belgeler var. Büyük oğlu Cihangir Mirza eceliyle 20 yaşındayken ölmüş. Emir Timur’un ölümünden üç yıl sonra, 1408 baharında ortanca oğlu Miranşah Mirza, Kara Yusuf Türkmen ile yapılan savaşlardan birinde, Tebriz yakınlarında öldürülmüştür.” (Devran: s.2) Bu bilgi hikâyede bahsi geçen çocuğun aslında mevcut olmadığını yani anlatılan hikâyenin bir efsaneden ibaret olduğu vurgulanmıştır.

Yazarın romanda kullandığı iç çözümleme tekniğine hikâyenin ilk paragrafından itibaren sık sık rastlamaktayız. Hurşid Devran, tasvir edici anlatımında ayrıntılı fiziksel ve psikolojik çözümlere girmemiştir. Fakat başarılı iç konuşma örnekleri sunmuştur;

“Emir Timur küçük oğlunun sözlerini dinlerken, bir an son dönemlerde kalbini sıkıştıran veliaht endişesini düşündü. Dört oğlundan ikisi vakitsiz öldü. Şahruh böyle, Miranşah ise, düşünmeden iş yapanlar taifesinden. Sarhoş olup attan düştüğünde kafası iyice bozuldu ve yanlışları ziyadesiyle arttı. Sevgili gelini Hanzade Begüm yakınlarda kocasının zulmüne dayanamayıp, şikâyete gelmişti. Miranşah veliahdı olursa memleket onun elinde vîran olurdu. Buna asla izin veremezdi. Düşüncesiz oğlunu cezalandırmayı aklına koyan Sahipkran bunu Hindistan seferi sonrasına bırakmaya mecbur kaldı.

Emir Temur yavaşça Pirmuhammed Cihangir’e baktı. Evet, bu torunu istediği gibi cesur bir delikanlı olarak yetişti. Görünüşü de tıpkı dedesi gibiydi. Boylu postlu, geniş omuzlu, yuvarlak yüzlü. Ya kaşları? Kalın kaşlı, kılıç gibi parlak gözleri var. Karakteri de dedesine benziyor, ne düşmandan ne de ölümden korkuyor. Bazen Sahipkran “Allah

beni ben hayattayken yeniden mi yarattı?!" Torununun yalnız bir özelliğini beğenmiyordu". (Devran: s.4)

Hikâyede dikkati çeken noktalardan biri yazarın, üçüncü tekil kişi anlatımın (o-anlatım); *"O anda telaşla içeri habercilerden biri girdi. Yüzü korku doluydu. O, söze nereden başlayacağını bilmez halde Sahipkıran'ın karşısına geldi. Diz çöktü."* (Devran: s.8) yanı sıra birinci tekil kişi (ben anlatım) anlatım biçimini, *"Ben sizi saltanatımın temel taşları olarak gördüm, bunu hiçbir zaman unutmadım. Sizse unutunuz: sebebi nedir? Siz bilmiyorsanız da ben iyi biliyorum. Durgun su pislik tutar, akarsu pislik tutmaz. İşleyen demir ışıldar"*. (Devran: s.5) bir arada kullanmasıdır.

Anlatıcının anlatmak istediği konuyu üç farklı konumdan aktarma imkânı vardır: Tanrısal (auktorial), yansız (neutral) ve kişisel (personal). Hürşid Devran'ın bu hikâyede tanrısal anlatım konumunu tercih ettiği görülür. Devran'ın iki anlatım açısı vardır: İçeride bakış ve dıştan bakış. İçmonolog çağdaş romanda bilinç akımı ile bir arada uygulanmaktadır ki roman figürlerinin aklından, gönlünden geçenleri, çağrışım ve ruh hali gerçeğiyle bağlantılı olarak zaman ve mekân kategorilerinin iç içeliği ilkesiyle yansıtmaktadır. Yaşamakta olanı yansıtmada söz, anlatıcındır, yani o anlatır, ama kendi açısından değil figürünün açısından: *"O bir zamanlar, yeni hükümdar olduğu dönemlerde hocasının gönderdiği mektuptaki mübarek sözleri hatırladı: "Memleket küfür içinde ayakta kalabilir ama zulüm içinde ayakta kalması mümkün değil". Tabii, ondan merhamet dilemek yerine ölümlü sessizce bekleyen birini öldürmek zulüm mü değil mi! elbette zulüm!" diye sorusuna kendisi cevap verdi Sahipkıran. Fakat şu da unutulmamalı ki, Kutvol genç olmasına rağmen zalim olmayı seçti."* (Devran: s.13)

c) Çözümleme: Bu hikâyeyi tahlil edebilmek için yakın tarihi iyi bilmek gerekir. Özbekistan'da bağımsızlığın ilanını takip eden süreci tam olarak anlamadan yazarın bakış açısını, hikâyenin siyasi, sosyal, hatta psikolojik sebeplerini anlamamız oldukça zordur. Sovyet dönemi Özbek edebiyatında çoğu zaman yerli halkın geçmişini, millî, dinî geleneklerini küçümseyen, tenkit eden eserler yazılmıştır. Oysa her milletin varlığı ile gurur duyması, ona değer vermesi, iftihar etmesi gerekir. Ancak bu yolla diğer milletlerle eşit seviyede olunabilir. Sovyetler döneminde Özbek yazarlar bir yandan aslı görevlerini yerine getirirken, yani Parti'nin istekleri doğrultusunda eserler verirken diğer yandan da tarihî olaylar ve şahsiyetleri konu aldıkları romanlar, şiirler ve hikâyelerle yeni nesilleri bir takım değerlerden haberdar etmeye çalışmışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, edebiyata Ellili- Altmışlı yıllarda giren nesil daha millî ruhta eserler verme imkânına kavuşmuştur. Yeni yazar ve şairler isimleri unutturulmaya ya da karalanmaya çalışılan, yönetimde Timurların,

Şeybanilerin; ilimde İbni Sinaların, Farabilerin; eğitimde Ali Kuşçuların, Uluğbeklerin ananelerini, onların vasiyet ettiği hayat tarzını yeniden canlandırmakla işe başlamışlardır. Bu yolda kendilerine öncelikle “Biz kimiz?” sorusunu yöneltmişler ve cevap olarak “Emir Timur”u bulmuşlardır.

Bu doğrultuda Hurşid Devran’ın da 1995 yılında Şark Neşriyatı tarafından yayınlanan hikâyesinin konusu “Timuriler Tarihi”nden alınmıştır. Hikâyede, Afganistan coğrafyasında yaygın bir şekilde anlatıla gelen Timur ve Hindistan seferiyle ilgili efsaneden geniş olarak faydalanılmıştır. Yazar, bu efsaneyi kendinden de bazı şeyler katarak işlemiştir. Anlatış tarzı ve vermiş olduğu ayrıntılardan da anlaşıldığı üzere yazar gerçekçi olmaya özen göstermiştir. “Eğer, “efsane” sözünü açıklayın deseler, ben işte şunu söyledim. Zira hayali ya da uydurma efsane de aslında yaşamış olduğu bilinen, belli bir tarihi şahsiyetin hayatıyla bağlantılıdır. Babil Kulesi’nin kurulması, Nuh Tufanı ya da Semerkant’taki Şah-ı zinde’nin mezarı etrafında oluşan efsanelerin temelinde tarihi belgeler – hakikatler yatmaktadır. Bunun için çok eskiden kalma eserlerimiz şu cümleyle başlar: “Bu hikâye efsaneye dönüşmüş olsa da, gerçeklerden uzak değildir”. (Devran: s.1)

“Emir Timur’un Oğlunun Ölümü Hakkında Rivayet” adlı hikâyenin teknik yapısı alışılmış ve tanımlanmış batı tipi hikâye anlayışından farklıdır. Okuyucuyu sanal bir dünyaya götürerek o dünyada yaşatmaktan çok, bu sanal dünyadan çıkarıp onunla sohbet etmeyi seçmiştir, yazar. Gelenekle yeni tür olarak edebiyatımıza giren hikâyenin bir sentezini yapmıştır. Türk halk nesrinin ana unsurlarından olan açık cümleler, kısa ve kendine has akıcılık içindedir. Yazarın üslubunda akıcılığı sağlamak için kullandığı tekrarlar ve secilerin mananın önüne geçerek onu sanata feda ettirmediği görülür. Bazen öğüt bazen sohbet ve bir hikâye ediş söz konusudur. Yer yer son derece mizahi unsurlar yerleştirilmiş, tip ve karakter tenkitleri yapılmıştır ki bu bölümler sayesinde “Emir Timur’un Oğlunun Ölümü Hakkında Rivayet” adlı eser tiyatro sahnesinde de canlandırılabilir bir özellik kazanmıştır.

“O, gayet rahat konuşmakta ama kaşlarının şeklinden, gözlerindeki ateşin daha da güçlendiğini anlayan Beyler, Sahipkıran’ın içinde ne kadar güçlü tufanlar estiğini anladılar.

-Çoğunluk bu iş konusunda şüphe duyuyorsa, yola çıkmayalım. Şüphe yalnız aklı değil, gönüldeki ateşi de söndürür. Gelin, Allah’a müracaat edelim. Hindistan topraklarına seferimizle ilgili istihare yapalım. Emir Timur yanında duran Kur’an-ı Kerim’i eline aldı. – Allah ne emrederse onu yapalım.

Meclistekiler onun bu teklifini kabul ettiler. Sahipkıran, Kur'an-ı Kerim'i önündeki rahleye koydu, derin bir nefes aldı, sonra yüksek sesle tekrarladı:

-“Ey Resullallah, kâfirlere ve münaфіklara gazap et.”

Emir Timur, bir köşede durmakta olan Mevlana Fahreddin'e baktı. Mevlana, Sahipkıran'ın ne istediğini anladı, yavaşça yerinden kalktı, ayetin anlamını açıkladı. Beyler, Mevlana'nın açıklamasını dinledikten sonra, başlarını eğik, sessizce beklediler

-Evet,- dedi Emir Timur.

Fakat beyler fikirlerini söylemek için acele etmiyorlardı. Bunun üzerine Sahipkıran kızgınlığını gizleyemedi.

-Efendiler, neden susuyorsunuz? Allah'ın emirleri sizin hoşunuza gitmedi mi?.. (Devran: s.5)

Yazar, bir olaydan çıkarılacak ders ve tecrübeleri anlatmak için Türk nesrine has, göstererek anlatmak üslubunu kullanmış yani olayı anlatmayı ve daha sonra, ona dayanan hükümleri okuyucuya vermeyi seçmiştir. Bugün modern pedagojide audio-visual eğitim tekniğı de bu dramatizasyona dayanmaktadır. Böylece gelenekle, batı üslubu birleştirilmiştir.

Sonuç: Dikkate değer olan nokta son dönem Özbek yazarlarının çoğunun Türkistan tarihine Ceditçilerin (yirminci asır başlarında Özbek edebiyatında görünen edebi, fikri akım) gözüyle bakmaları ve onda buldukları milli değerleri çağdaş bir şekil ve üslup içinde işlemeleridir.

Yazar, ideolojik bir perspektiften kaynaklansa da tarihî konularda yazarak millî hisleri uyandırmaya ve millî değerleri yüceltmeye çalışmıştır. Toplumcu bir yaklaşımla millî konular, yerli yaşama yönelme ilkeleri ve sözlü gelenekten gelen halk edebiyatını yeniden değerlendirme fikri yazarın başarılı olmasında etkili olmuştur. Hurşid Devran, Özbekistan tarihinin gurur sayfalarını ve olaylarını kendisinden sonraki nesillere aktaran etkili yazarlardan biri olarak Özbek edebiyatında yerini almıştır. ©

KAYNAKLAR:

- Aytaç, Gürsel (2002), *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, 2. Baskı, İstanbul, Gündoğan Yayınları.
- Aktaş, Şerif (1984), *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara, Birlik Yayınları.
- Abdurahmanov, G.- Mamacanov, S. (1995), *Özbek Tili ve Edebiyatı*, Taşkent, Özbekistan.
- Devran, Hurşid (1995), *Sahibkaran Nebiresi*, Taşkent, Şark Neşriyatı.
- Kaplan, Mehmet (1984), *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Mirvaliev, Sabir (1993), *Özbek Edibleri*, Taşkent: "Fen" Neşriyatı.
- Mirvaliev, Sabir (2000), *Özbek Edibleri XX. Asır Özbek Edebiyatı*, Taşkent, Yazuvçı.
- Mirzaev, S.- Daniyarov, H. (1969), *Özbek Sovet Edebiyatı*, Taşkent, Okutuvçı.
- Özbek Edebiyatı Meseleleri (1959), *Edebi Tenkidi Makaleler Toplamı*, Taşkent, ÖZSSR Devlet Bedii Edebiyat Neşriyatı.
- www.literature.uz/uzbek/poetsu (10.04.2009)